

УДК 94 (477. 42) “1945”

096-7146135

Ковальчук Іван (м. Житомир)

Кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

**АКЦІЯ УПА 12 СІЧНЯ 1945 РОКУ У РАЙОННОМУ
ЦЕНТРІ ГОРОДНИЦЯ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ
(історіографічний та джерельний аспект)**

У статті коротко розглядається діяльність ОУН(Б) у Городницькому районі (до 1945 р.). Констатується, що входження бандерівської мережі цього району до керівних проводів у Рівненській області зумовило значну інтенсивність дій УПА. Визначено, що наявна історіографічна та джерельна база про означену подію містить різні фактичні дані, які одночасно перебувають у науковому обігу. На основі раніше неопублікованих документів певним чином усувається наявна суперечність.

Ключові слова: Винищувальний батальйон (ВБ)), Городниця, «Карпенко», КП(б)У, НКВС, НКДБ, ОУН(Б), УПА, «Чорні Гайдамаки».

На початок 1941 року за географічно-ландшафтними показниками Городницький район на Житомирщині мав найзахідніше розташування з усіх 36 районів області, з переважаючою лісистотою місцевістю. Кількість мешканців району, згідно з попереднім переписом проведеним Житомирським обласним управлінням у серпні – вересні 1941 року, становила 19.891 чоловік, з яких 17.872 особи або 89,8 % були православного віросповідання¹. В економіці району переважав сільськогосподарський сектор: ще на початок 1941 року тут

¹ Державний архів Житомирської області (далі – ДА Житомирської обл.). – Ф. Р-1153. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 1–3.

існувало 28 колгоспів – найменший показник по всій області². За обліком промислових потужностей від 1 жовтня 1941 року у Городницькому районі нараховувалося 6 об'єктів: порцеляновий завод, 2 склозаводи, торфозробка, млин і тартак (лісопильня), працювали з яких лише останні два³.

Після 18 листопада 1941 року окупована німецькими військами Житомирська область увійшла до райхскомісаріату «Україна» у складі генерального комісаріату «Житомир»⁴. Городницький район разом із Барашівським та Ємільчинським був об'єднаний у гебітскомісаріат «Ємільчино»⁵, де перебував до звільнення цієї території частинами Червоної армії на початку 1944 року.

У сучасній українській історіографії чітко прослідковано, що на територію Житомирської області після її захоплення вермахтом прибули емісари похідних груп обох ОУН, які створювали власні осередки, розбудовували підпільні мережі, організовували культурно-освітні заходи і заклади⁶. Однак географічне розташування, ландшафт місцевості, невелика густота населення і посередній промисловий потенціал зумовили те, що оунівська мережа Городницького району у другій половині 1941 року не увійшла до складу Житомирського обласного проводу ОУН(Б), а була включена до Рівненської мережі, зокрема входила у Людвипільський районний провід бандерівців «Скеля», який очолював «Дощ» (Василь

² Там само. – Арк. 56–57.

³ ДА Житомирської обл. – Ф. Р-1153. – Оп. 1 – Спр. 28. – Арк. 34–38.

⁴ Кентій А.В. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956: [історико-архівні нариси]. Т. 2: Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942–1956. – К.: Державний комітет архівів України, 2008. – С. 65.

⁵ ДА Житомирської обл. – Ф. Р-1153. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 2; Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1707. – Арк. 5–6.

⁶ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: історичні нариси / [В.В. Дзюбак, І.І. Ільюшин, Г.В. Касьянов та ін.; відп. ред. С.В. Кульчицький]. – К.: Наукова думка, 2005. – 496 с.; Жилик В.М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 рр. – Рівне: Волинські обереги, 2008. – 308 с.; Кот С.І. Похідні групи ОУН // Енциклопедія історії України: в 10 т. / [голова редкол. В.А. Смолій]. – К.: Наукова думка, 2011. – Т. 8: Па–Прик. – С. 461–463; Патриляк І.К. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.). – Л.: Часопис, 2012. – 592 с.

Остапчук)⁷. У Городницькому районі діяв підрайонний провід «Пекло», який був підзвітний оунівцям с. Устя Людвипільського району (нині – Березнівський район. – *І. К.*)⁸.

Територія Городницького району була так би мовити «коридором» для зв'язку оунівського підпілля Житомирщини із Волинню та Галичиною, а згодом, і для просування українських повстанців на територію Наддніпрянської України. Так, у липні 1943 року територією Ємільчинського й Городницького районів, під час повернення у північно-західний регіон України, пройшла частина групи «Верещаки» (Федора Воробця), яка здійснювала рейд Житомирщиною та західною Київщиною⁹. Восени 1943 року Городницьким, Барашівським, Ємільчинським, Володарськ-Волинським, Коростенським, Потіївським і Малинським районами рейдувала сотня УПА «Романа» (Володимира Кудрі)¹⁰. У листопаді 1943 року, під час рейду в Житомирську і Київську області, курінь «Кватиренка» (Якова Яковліва) мав бій із німцями поблизу Городниці¹¹. Згідно військово-адміністративного поділу північно-західних українських земель на осінь – зиму 1943 року Городницький район номінально входив уже до Костопільського військового надрайону «Долина» воєнної округи «Заграва»¹².

Значна активність УПА зафіксована в Городницькому районі і в 1944 році. Спираючись на історіографічні та археографічні здобутки української історичної науки, можна стверджувати про здійснення близько 20

⁷ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 29. – Арк. 359.

⁸ Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області (далі – АУ СБУ ЖО). – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 4105. – Арк. 37.

⁹ Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944: [документи і матеріали] / [упоряд.: О. Вовк, І. Павленко]. – К.; Торонто, 1999. – 724 с. (Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2). – С. 640–641.

¹⁰ Жилюк В.М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 рр. – Рівне: Волинські обереги, 2008. – С. 117.

¹¹ Денишук О.С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів: [хронологія подій]. – Т. 2: Галичина та Східна Україна. – Рівне: ППДМ, 2008. – С. 167.

¹² Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944: [документи і матеріали] / [упоряд.: О. Вовк, І. Павленко]. – К.; Торонто, 1999. – 724 с. (Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2). – С. XVI–XVII.

упівських та оунівських акцій у цьому районі за перший після окупаційний рік. Такі дії УПА ускладнювали виконання оперативних планів радянської влади і засвідчували присутність українських націоналістів у районах Наддніпрянської України. Повстанський звіт після одного з таких рейдів свідчить, що порівняно з 1943 роком місцеве населення стало більше знати про УПА, і в «Східній Україні більше сприяє нам, ніж у деяких місцевостях Західної України»¹³. Показовим у цьому відношенні є випадок, що трапився в сусідньому з Городницьким, Ярунському районі. У с. Крайня Деражня голова колгоспу зробив зауваження колгоспниці за прогул робочого дня, на що отримав відповідь: «... Ви на мене не кричіть, якщо хочете жити. А то буде з Вами те, що буває з багатьма головами колгоспу у західних областях»¹⁴.

Певною кульмінацією дій УПА впродовж кінця 1944 – першої половини 1945 років на Житомирщині, а можливо й на Наддніпрянщині, став напад на райцентр Городниця. Історик-архівіст Анатолій Кентій, спираючись на документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України, дещо вибірково, виразив загальне історіографічне висвітлення цієї події: «В ніч на 13 січня 1945 р. відділ УПА в 300 бійців здійснив гучний напад на районний центр Городницю, де були спалені приміщення військкомату, райвідділів НКВС і НКДБ»¹⁵. Дослідник Іван Патриляк згадує Городницю в переліку інших районних центрів України, які упродовж 1944 – початку 1945 років були захоплені підрозділами УПА¹⁶.

У процесі реконструкції підготовки і ходу подій пов'язаних із акцією УПА 12 січня 1945 року в Городниці нами була залучена різнорівнева

¹³ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: історичні нариси / [В.В. Дзюбак, І.І. Ільюшин, Г.В. Касьянов та ін.; відп. ред. С.В. Кульчицький]. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 367–368.

¹⁴ ДА Житомирської обл. – Ф. П-76. – Оп. 2. – Спр. 227. – Арк. 102.

¹⁵ Кентій А.В. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – С. 127; Кентій А.В. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956: [історико-архівні нариси]. – Т. 2: Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942–1956. – К.: Державний комітет архівів України, 2008. – С. 266.

¹⁶ Патриляк І.К. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.). – Л.: Часопис, 2012. – С. 483.

джерельна база – документи як центральних, так і державних обласних, і відомчих архівів. Проте, як виявив первинний порівняльний аналіз, наявні основні фактичні дані суттєво відрізняються. Саме ця обставина негативно вплинула на дослідження вказаної проблеми і значно віддалила його завершення.

Хронологічно першим офіційним свідченням про напад підрозділу УПА на Городницю був документ Житомирського обкому КП(б)У за підписом в. о. першого секретаря Дмитра Колесникова, направлений 13 січня 1945 року в ЦК КП(б)У, – «Спецповідомлення Житомирського обкому КП(б)У про напад загону УПА на районний центр Городниця», яке сповіщало нашвидкуруч зібрані дані: *«Банда у кількості біля 200 чоловік 12.01.1945 р. о 23 годині здійснила напад на районний центр Городниця. У результаті цього було вбито 9 чоловік, поранено 8 чоловік [тут і далі курсив мій – І. К.] із числа районного активу. <...> Банда спалила у районі всі приміщення радянських і партійних організацій (райком, райвиконком, райвідділи НКВС, і НКДБ, райвідділ зв'язку та ін.)»*¹⁷.

Згодом, Городницький райком КП(б)У надіслав до Житомира доповідну записку № 17 від 17 січня 1945 року (лише на 5 день після інциденту!). Вказувалося: *«<...> банда бандерівців у кількості біля 500 чоловік <...> убитих 6 чоловік, з них: 2 – працівники райвідділу НКВС, 1 – робітник порцелянового заводу, 1 – боєць винищувального батальйону (далі – ВБ), 1 – працівник райконтори зв'язку і по-звірячому вбита вся родина тимчасово виконуючого обов'язки районного військового комісара лейтенанта Філімонова – дружина і дитина. Поранених – 6 осіб: <...>.* Серед матеріальних збитків вказувалося ще й значна кількість вогнепальної зброї забраної із приміщень райвідділів НКВС, НКДБ і райвійськкомату... Приміщення Городницького райкому КП(б)У,

¹⁷ ЦДАГО України. – Ф. 1.– Оп. 23. – Спр. 1707. – Арк. 29.; Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б) обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1943–1959. – Кн. 1: 1943–1945 / [упоряд.: А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко]. – К.; Торонто, 2002. – 597 с. – (Літопис УПА. Нова серія. – Т. 4). – С. 310.

прокуратури і філії Держбанку були сильно понищені і підпалені, але вогонь у них швидко загасили»¹⁸.

В одній із узагальнених доповідних записок у ЦК КП(б)У від 27 січня 1945 року перший секретар Житомирського обкому КП(б)У Мойсей Співак зазначав: «У ніч на 13 січня 1945 р. *банда у кількості до 300 чоловік* здійснила напад на районний центр області Городницю. <...> *Убили 6, поранили – 5 чоловік...* Після здійснення терористичних дій банда пішла у напрямку Людвипільського району Ровенської області»¹⁹.

Начальник політуправління Київського військового округу надіслав до Москви політдонесення «Про напад банди націоналістів-бандерівців на райцентр Городниця Житомирської області». У ньому йшлося про наступне: «12 січня 1945 р. в 22.50 *банда бандерівців кількістю біля 200 осіб* здійснила напад... Черговий райвійськкомату ще з чотирма призовниками 1928 р. н. чинили опір, відстрілювались і не допустили бандерівців до складу зі зброєю та секретних документів. В. о. райвоєнкома лейтенант Філімонов також чинив опір і вбив *6 бандерівців*. Його дружину і 4-х річного сина бандерівців по-звірячому вбили і навіть глумилися над їхніми трупами. Напад тривав близько двох годин. Вони спалили приміщення райвійськкомату, райвідділів НКВС і НКДБ, райвиконкому, пошти, райнарсуду, бази райспоживспілки, а також частково зруйнували будівлі відділення Держбанку, редакції районної газети і промкомбінату.

Під час бою з бандерівцями *загинуло 8 і поранено 7 чоловік*, в основному із числа охорони установ. Бандерівці забрали із собою 10 осіб, які перебували під вартою та озброїли їх захопленою у приміщенні РВ НКВС зброєю. Нападники мали з собою обоз із 20 возів»²⁰. Ідеологічно забарвлена стилістика, суперечність певної інформації та особливо фальшування реальних обставин акції (мається на увазі вказівка про «глумління над трупами» дружини і сина

¹⁸ ДА Житомирської обл. – Ф. П-76. – Оп. 2. – Спр. 227. – Арк. 1.

¹⁹ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1707. – Арк. 23–24.

²⁰ Бойова діяльність УПА в 1945 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oun-upa.forumy.eu/t98-topic>

райвоєнкома), попри певне розширення фактичних даних, дещо знижують його достовірність і правдивість.

У Державному архіві Російської Федерації зберігається засвідчена копія «Повідомлення НКВС УРСР на ім'я Лаврентія Берії про напад формування УПА на районний центр Городниця Житомирської області», датована 19 січня 1945 року. Повідомлення, окрім Л. Берії, було персонально розіслано Йосипу Сталіну, В'ячеславу Молотову, Миколі Булганіну та Олексію Антонову. Тому очевидно, що такий рівень сповіщення безумовно мав свідчити про вивіреність та достовірність інформації поданої в документі. Так, зокрема, вказувалося: *«... банда УПА чисельністю 300 чоловік, прибувши із території Ровенської області, здійснила напад на райцентр <...> Городниця. Бандитами було вбито 6 чоловік: <...>. Поранено 4 людини. Були спалені приміщення РВ НКДБ, міліції, райвійськкомату, райвиконкому, суду і пошти. Бандити пограбували райспоживспілку. Після здійснення нападу, банда, розділившись на групи по 80–90 чоловік, зникла на території Людвипільського району Ровенської області»²¹.*

Упівські джерела також згадують про напад на райцентр Городниця. За їхніми даними було *знищено 8 і поранено 9 радянських працівників та спалено 13 адміністративних будівель²².*

Отже, підсумовуючи ці найбільш цитовані джерела можна стверджувати, що в них наявна значна суперечність основних фактичних даних, а саме: число упівців, які брали участь у нападі, кількість загиблих і поранених із обох сторін, перелік захопленої зброї, сума заданих збитків.

Деталізація і виправлення виявлених неточностей стали можливими завдяки виявленим матеріалам в архівах Служби безпеки України, які вперше вводяться до наукового обігу.

²¹ «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр. / [упоряд. Я. Дашкевич, В. Кук]. – Л.: ЛА «Піраміда», 2010. – С. 162–163.

²² Бойова діяльність УПА в 1945 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oun-upa.forumy.eu/t98-topic>

Акцію в містечку місцева оунівська мережа розпочала планувати в 1944 році. В середині листопада 1944 року члени оунівської мережі Людвипільського району здійснили напад на склад і магазин райспоживспілки Городниці. Уже під час обговорення результатів цієї диверсії в будинку голови сільської ради с. Більчаки і члена запілля ОУН(Б) Охріма Яремчука, один із місцевих упівців, уродженець цього ж села Микола Наумович Шекель, висловив думку про можливість і потребу масштабнішого нападу на цей райцентр²³. Мета теракту, окрім здобуття зброї, продуктів харчування і завдання збитків радянській владі, полягала у засвідченні активної присутності українських націоналістів на Житомирщині²⁴. Також, на думку оунівців, внаслідок масштабного нападу і зруйнування владних будівель, Городниця як адміністративний центр району більше не відновиться, що у свою чергу, дозволить активніше діяти українським націоналістам²⁵. Після обговорення у вузькому колі, Охрім Яремчук передав цю ідею до керівництва бандерівського районного проводу. Близько 15 грудня 1944 року підрайонний провідник оунівців с. Устя Микола Михальчук («Сосновський») і підрайонний господарчий референт Василь Охримович Яремчук («Горкун») уже достовірно знали про майбутній напад Городницю²⁶.

Впевненість оунівської мережі Людвипільського району в можливості подібного роду акції мала декілька підстав. По-перше, українські націоналісти підтримували зв'язок із начальником Городницького райвідділу НКДБ капітаном Іваном Остаповичем Сєдим. Детальний опис цієї взаємодії, уже напевно, залишиться нез'ясованим. За свідченнями самих оунівців капітан І. Сєдий надавав їм інформацію про пересування і наявність військових підрозділів у Городниці, сприяв викраденню декількох корів і коней та навіть допоміг отримати 6 гвинтівок. Сьогодні фактично неможливим дізнатись з інших джерел чи справді все було саме так? Однак Управління ББ НКВС УРСР

²³ АУ СБУ ЖО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 28905. – Арк. 24.

²⁴ Там само. – Арк. 209.

²⁵ Архів Управління Служби безпеки України в Рівненській області (далі – АУ СБУ РО). – Ф. 5. – Спр. 26683. – Арк. 124.

²⁶ АУ СБУ ЖО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 28905. – Арк. 58.

19 квітня 1945 року направило в Особливу Інспекцію НКДБ УРСР матеріали внутрішнього розслідування про факти крадіжок худоби начальником Городницького райвідділу НКДБ капітаном Іваном Сєдим²⁷. По-друге, членами ОУН(Б) були кілька жителів Городниці, котрі збирали необхідні дані та інформували провід про все важливе. І, по-третє, незважаючи на постійну загрозу нападу на цей найзахідніший райцентр області, владою не було вжито конкретних заходів. Більше того, на початку 1945 року через недоопрацювання місцевої влади винищувальний батальйон був розпущений [вже після 12 січня 1945 р. – І. К.]²⁸, а місцем дислокації значних за кількістю підрозділів Червоної армії, НКВС і НКДБ було місто Новоград-Волинський, де розташовувався штаб оперативно-військового сектору по боротьбі з бандитизмом²⁹. Цей населений пункт розташований за 40 км по автомобільному шляху від Городниці.

Житель Городниці Казимир Целецький, який понад рік переховувався від мобілізації до Червоної армії, на початку 1945 року встановив зв'язок із підпіллям ОУН(Б) Людвипільського району. Його дружина Розалія і місцева мешканка Зоя Шекель були інформаторами оунівців. На початку 1945 року вони повідомили Миколі Наумовичу Шекелю, що військових підрозділів у містечку немає і з'ясували, де мешкають начальник райвідділу НКВС Лобанов та райвоєнком Філімонов³⁰.

Про виконавців нападу на Городницю новітня українська історіографія має лише часткові дані. Так, Анатолій Русначенко вказував, що відділ «Чорних Гайдамаків» із загону «Стародубський» здійснив напад на райцентр Городницю³¹. А Гжегож Мотика, дещо помилившись датою, посилаючись на радянські документи, зазначав, що 17 січня 1945 року відділ «Чорних

²⁷ Там само. – Арк. 35 зв.–36, 241.

²⁸ ДА Житомирської обл. – Ф. П-76. – Оп. 2. – Спр. 227. – Арк. 69.

²⁹ ДА Житомирської обл. – Ф. П-76. – Оп. 2. – Спр. 12. – Арк. 65.

³⁰ АУ СБУ ЖО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 9301. – Арк. 3 зв., 12.

³¹ Русначенко А.М. Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. – К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2002. – С. 258.

Гайдамаків» здійснив атаку на містечко Городниця³². Ця сотня прибула на Устинівські хутори, що за 8 км від Городниці, 10 січня 1945 року³³. Іншої достовірної інформації про вказаний підрозділ вкрай мало. Укомплектована сотня «Чорних Гайдамаків» входила до УПА-«Південь». Після реорганізації структури УПА в кінці 1944 – на початку 1945 років її було перепідпорядковано УПА-«Північ», зокрема з'єднанню груп «44» [залишки колишньої воєнної округи «Тютюнник» – І. К.]³⁴. Достеменно невідомий і керівник сотні, найпевніше у цей час її очолював дехто «Карпенко». Він нібито походив із східних областей України, так само багато «східняків» було у самій сотні³⁵. Особовий склад цього формування нараховував близько 120–130 упівців, з яких було 5 вершників-розвідників. На озброєнні сотні «Чорних Гайдамаків» перебувало 8–9 німецьких ручних кулеметів, 2 ручних кулемети Дегтярьова, 80–90 автоматів ППШ, 15 гвинтівок; була також санітарна підвода³⁶. Після прибуття до Устинських хуторів для проведення нападу на Городницю у сотню «Чорних Гайдамаків» вступило 15–17 місцевих оунівців, прізвища яких нам вдалося встановити (публікується вперше): Олександр Бондар («Марко»), Іван Бондар, Іван Андрійович Мельник («Омелько»), Іван Максимович Мельник («Палій»), Олексій Криворучко («Жук»), Йосип Черевко («Старий»), Микола Максимович Шекель («Каренчук»), Микола Наумович Шекель, Василь Шекель, М. Михальчук («Сосновський»), Мефодій Панасюк («П'яний»), Никифор Пісковський («Заєць»), Антон Самолюк («Луговий»), Петро Сиротюк («Гайдамака»), Кузьма Степанюк, Григорій Суфеняк, В. Яремчук («Горкун»)³⁷.

³² Motyka G. *Ukrainska partyzantka 1942–1960. Dzialalnosc Organizacji Ukrainskich Nacionalistow i Ukrainskiej Powstanczej Armii.* – Warszawa, 2006. – Stron. 457.

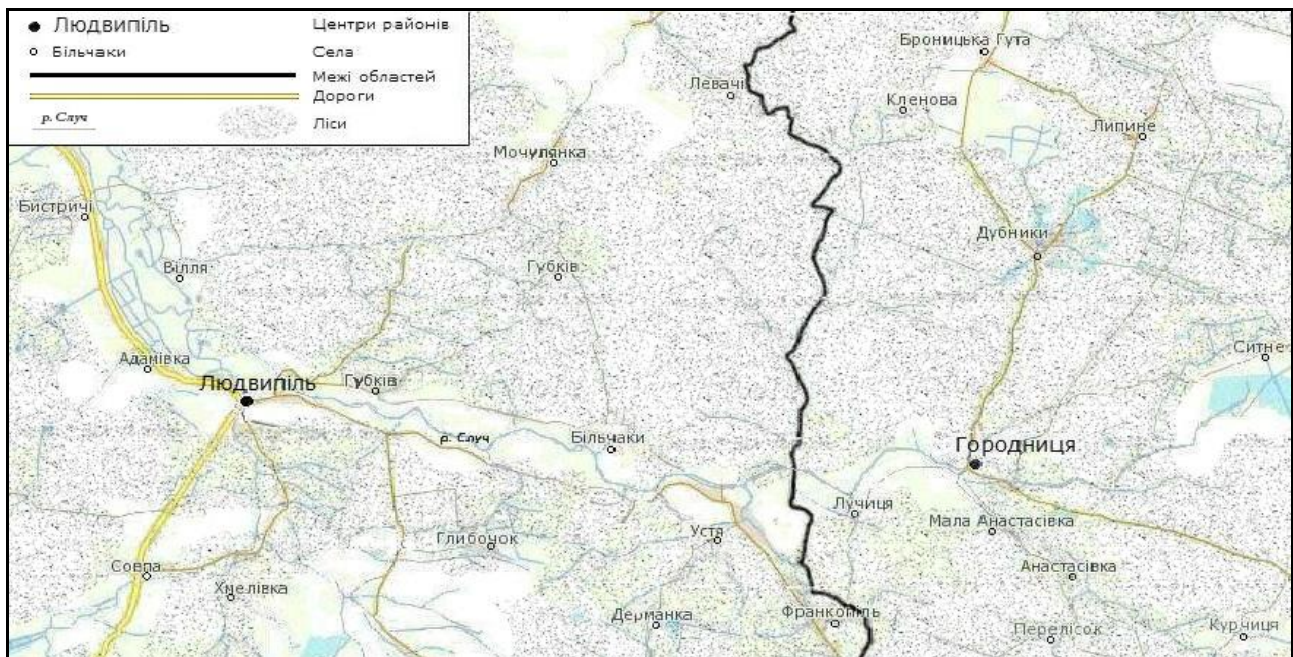
³³ АУ СБУ ЖО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 28905. – Арк. 58 зв., 174.

³⁴ Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля 1944–1946. Документи і матеріали / [упоряд.: О. Вовк, С. Кокін]. – К.; Торонто, 2006. – 1445 с. – (Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8). – С. 35.

³⁵ АУ СБУ ЖО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 28905. – Арк. 13; АУ СБУ РО. – Ф. 5. – Спр. 26683. – Арк. 130.

³⁶ АУ СБУ ЖО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 28905. – Арк. 137, 173–174.

³⁷ Там само. – Арк. 41–41 зв., 94–94 зв., 122 зв.–123.

Карта місцевості, якою рухалася сотня «Чорних Гайдамаків» 12 січня 1945 р.

Увечері 12 січня, близько 18 години командир сотні «Чорних Гайдамаків» вишикував весь особовий склад для інструктажу. Упівцям оголошувалося, що буде здійснений повномасштабний напад на районний центр Городниця. Всім наказувалося одягнути білі пов'язки на ліву руку. Мета нападу визначалася у зруйнуванні адміністративних і господарських будівель, захопленні зброї, печаток, провізії, звільненні затриманих із приміщення райвідділу НКВС, знищенні телефонного зв'язку. Наказувалося убивати співробітників органів внутрішніх справ, держбезпеки, військових, керівників партійних та радянських органів, а їхніх рядових співробітників при можливості вербувати для співпраці з ОУН(Б). За невиконання наказу командира під час проведення операції кожному бійцю загрожував розстріл³⁸. Після шикування, сотня вирушила у с. Більчаки, а звідти – у напрямку Городниці. При підході до містечка командир підрозділу відправив одного упівця разом із К. Целецьким і М.Н. Шекелем верхи на конях здійснити розвідку в містечку. Вони прибули до Р. Целецької, щоб з'ясувати у неї все необхідне. Отримавши ще раз запевнення у відсутності військових частин біля райцентру, вони повернулися до сотні, яка

³⁸ АУ СБУ ЖО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 28905. – Арк. 21 зв., 180.

розташувалась на підступах Городниці³⁹. Загалом у містечку перебувало 10 штатних працівників райвідділу НКВС і 4 – НКДБ. Охорона владних приміщень і громадського порядку у нічний час була покладена на бійців місцевого ВБ, сформованого в основному з працівників порцелянового заводу⁴⁰.

Сотня «Чорних Гайдамаків» для здійснення нападу була розділена на три групи. Перша група, у кількості близько 40 чоловік, на чолі з М.М. Шекелем і П. Сиротюком повинна була виставити на дорогах вартових, облаштувати засідки, після початку нападу пограбувати магазин райспоживспілки і спалити приміщення пошти. Друга і третя група – по 40 чоловік кожна, діяли спільно. Вони були основною ударною силою. Ними командували сотник «Карпенко», М.Н. Шекель, І.А. Мельник, провідником місцевістю був К. Целецький. Ці групи мали проникнути на територію порцелянового заводу, а звідти оточити, пограбувати і спалити приміщення райвідділів НКВС і НКДБ, райвійськкомату, районного суду, районного комітету КП(б)У і райвиконкому⁴¹.

Коли вказані групи зайняли вихідні позиції близько 22:30 (за іншими даними – 23:30) після пострілу сигнальною ракетою білого кольору розпочався напад⁴². Він тривав неповних 2 години, коли у небі з'явилася друга – «синя» сигнальна ракета, що означала закінчення акції. Всі три групи зі здобутим майном зібралися у центрі Городниці, біля церкви, і вздовж р. Случ через села Лучиця та Устя, відійшли на місце попереднього постю. 14 січня сотня «Чорних Гайдамаків» відбула з Устинських хуторів.

Як уже зазначалося вище, під час цієї акції були жертви з обох сторін, завдані значні матеріальні збитки і захоплена певна кількість зброї. Стосовно загиблих упівців, на основі свідчень самих учасників нападу, відомо про 4 поранених, один із яких, за три дні по тому, помер⁴³.

Значна невідповідність даних щодо загиблих із радянської сторони ще раз унаочнюється тим, що навіть в окремій справі на одних аркушах вказувалося

³⁹ Там само. – Спр. 9301. – Арк. 12.

⁴⁰ АУ СБУ РО. – Ф. 5. – Спр. 26683. – Арк. 124.

⁴¹ АУ СБУ ЖО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 28905. – Арк. 26, 38 зв., 82, 121.

⁴² Там само. – Арк. 101.; АУ СБУ РО. – Ф. 5. – Спр. 26683. – Арк. 165.

⁴³ АУ СБУ ЖО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 28905. – Арк. 175, 14.

про 6 вбитих і 6 поранених⁴⁴, а на інших відповідно – про 6 і 4⁴⁵. Цю дилему вдалося розв'язати завдяки документам Управління НКВС по Житомирській області за 1945 рік. Згідно їхнього звіту, 12 січня 1945 року в Городниці загинули 6 чоловік: Яким Марчук – міліціонер Городницького райвідділу НКВС, Ганна Миронова – секретар Городницького райвідділу НКВС, Гіня Блехер – працівник порцелянового заводу, боєць ВБ, Раїса Зальць – помічник бухгалтера пошти, Катерина Філімонова – дружина Городницького райвоєнка, Станіслав Філімонов (3 роки) – син Городницького райвоєнка. Поранені були також 6 осіб: Михайло Новичков – помічник оперуповноваженого Городницького райвідділу НКВС, Матвій Дайн – слюсар порцелянового заводу, командир відділення ВБ, Григорій Зальць – робітник порцелянового заводу, боєць ВБ, Леонід Трепизон – бухгалтер порцелянового заводу, боєць ВБ, Хана Мордер – домогосподарка, Віра Зальць – домогосподарка⁴⁶.

Із камери попереднього утримання затриманих Городницького райвідділу НКВС упівці звільнили 11 (за іншими даними – 8) осіб: 6 чоловіків і 2 жінки⁴⁷; 5 чоловікам видали зброю і забрали із собою. Із комори райвідділу НКВС забрали 15 гвинтівок, 2 ручних кулемети, 5 автоматів і 500 штук патронів⁴⁸. Також була спалена вся наявна документація, викрадена друкарська машинка. Зброя була забрана і з приміщення Городницького райвійськкомату: 9 гвинтівок, 3 автомати, 1 ручний кулемет⁴⁹. Окрім цього, «Чорні Гайдамаки» вивезли з 3 пари коней: 2 – з господарства районного виконавчого комітету рад і 1 – з порцелянового заводу⁵⁰.

⁴⁴ Там само. – Арк. 28, 101 зв., 195.

⁴⁵ Там само. – Арк. 39, 139.

⁴⁶ ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 94. – Спр. 5. – Арк. 3 зв.

⁴⁷ АУ СБУ РО. – Ф. 5. – Спр. 26683. – Арк. 165 зв.; ДА Житомирської обл. – Ф. П-76. – Оп. 2. – Спр. 12. – Арк. 1.

⁴⁸ АУ СБУ РО. – Ф. 5. – Спр. 26683. – Арк. 165 зв.; ДА Житомирської обл. – Ф. Р-1153. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 4.

⁴⁹ ДА Житомирської обл. – Ф. П-76. – Оп. 2. – Спр. 227. – Арк. 1.

⁵⁰ АУ СБУ ЖО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 28905. – Арк. 39, 121 зв., 176, 177.

Наступного дня, 13 січня, сотник «Карпенко» викликав до себе на постій підрайонного військового коменданта І. Мельника («Омелька») і передав йому на зберігання 29 гвинтівок, 1 кулемет, 15 кг цукру, 15 кг сухофруктів та 10 м шкіряного пасу⁵¹.

Для опису збитків і підрахунку фінансового виразу завданих упівською акцією матеріальних втрат, у Городниці 16 січня 1945 року була створена спеціальна комісія у складі завідувача районним комунальним господарством, завідувача будинкоуправлінням, представника районного виконавчого комітету рад і завідувача райфінвідділом. За її даними були повністю знищені приміщення райвиконкому рад, райвійськкомату, райвідділів НКВС і НКДБ, районного народного суду, відділення пошти і зв'язку, магазину сільської кооперації, який був і базою райспоживспілки. Товарні втрати лише однієї райспоживспілки складали 81.519 карбованців⁵². Загальний обсяг завданих збитків визначався сумою 1.582.000 карбованців⁵³. Еквівалентність цієї суми у товарах унаочнюється на прикладі собівартості виробництва одного танку Т-34-85, яка у 1945 році коливалася від 136.000 карбованців (підприємство № 183 «Уралвагонзавод» у м. Нижньому Тагілі) до 173.000 карбованців (завод № 112 «Червоне Сормово» у м. Горькому)⁵⁴.

На нашу думку, партійно-радянське керівництво Городницького району завищило реальний розмір збитків, намагаючись, можливо, приховати власні прорахунки та нестачі. Свідченням цьому є дані виписки із повідомлення Управління НКДБ по Житомирській області від 22 січня 1945 року, де зазначається: «На завершення своїх дій, банда підпалила приміщення прокуратури, банку і намагалась підпалити будівлю РК КП(б)У. Однак після відступу банди, силами місцевих мешканців вогонь було ліквідовано і зазначені приміщення *повністю вціліли*!»! Стосовно будівель райвідділів НКВС і НКДБ,

⁵¹ Там само. – Арк. 93.

⁵² ДА Житомирської обл. – Ф. П-76. – Оп. 2. – Спр. 227. – Арк. 1.

⁵³ АУ СБУ ЖО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 9301. – Арк. 21, 54.

⁵⁴ Танк Т-34-85 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gvtm.ru/tank_t-34-85

райвиконкому рад, райвійськкомату, райнарсуду, відділення пошти і зв'язку та райспоживспілки, то вказувалося лише, що «бандити закидали їх гранатами»⁵⁵.

У результаті здійснення військово-чекістської операції, 25 і 30 січня 1945 року були затримані М.Н. Шекель, М.М. Шекель і К. Целецький⁵⁶. Проведення слідства над цими учасниками нападу на Городницю дозволило органам держбезпеки Житомирської і Рівненської областей розширити відоме їм коло бійців УПА, які брали участь у вказаній акції.

Таким чином, цей історіографічний та джерельний розгляд акції УПА 12 січня 1945 року в районному центрі Городниця Житомирської області виявив певну неточність і нелогічність наявної на даний час архівної інформації. У радянський період за існуючими ідеологічним та соціальним замовленнями необхідно було якомога більше очорняти діяльність українських націоналістів, особливо в післякупаційний час – у першу чергу збільшувати кількість їхніх жертв, списувати на них всілякі злочинні прояви, зображувати цей рух як збіговисько бандитів і садистів, позбавлених підтримки місцевих жителів. Отож цілком зрозуміло, що в документах рівня ЦК КП(б)У і командування Київського військового округу кількість жертв навмисно завищена. У той самий час, ці документи подають вкрай мало інформації про те, що спричинило і надало українським націоналістам можливість провести такий масштабний напад. Основною ж причиною, як засвідчує проаналізований у статті матеріал, була малоефективна, а часто і безсистемна робота органів внутрішніх справ і державної безпеки районного рівня. Звичайно, ми свідомі того, що виявлені та залучені нами джерела, які ще не були використані дослідниками, не усувають усіх неточностей та прогалин. Та й самі ці джерела також, безперечно, містять ряд хиб. Можливо, згодом, після введення до наукового обігу більш інформативних матеріалів буде дана відповідь і на решту нез'ясованих моментів.

Ковальчук Иван (г. Киев)

⁵⁵ АУ СБУ РО. – Ф. 5. – Спр. 26683. – Арк. 165.

⁵⁶ ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 94. – Спр. 5. – Арк. 4; АУ СБУ ЖО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 28905. – Арк. 167, 101.

Кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Украины Житомирского государственного университета имени Ивана Франко.

Акція УПА 12 января 1945 года в районном центре Городниця Житомирской области (историографический и источниковедческий аспект).

В статье кратко рассматривается деятельность ОУН(Б) в Городницком районе (до 1945 г.). Констатируется, что вхождение бандеровской сети этого района в руководящие проводы Ровенской области обусловило значительную интенсивность действий УПА. Установлено, что имеющиеся в наличии исследования и источники о нападении УПА 12 января 1945 г. на Городницю располагают разными фактическими данными об этом событии, которые одновременно пребывают в научном обиходе. На основании ранее неизвестных исследователям источниках некоторым образом удалось преодолеть существующие противоречия.

Ключевые слова: ВБ, Городниця, «Карпенко», КП(б)У, НКВС, НКДБ, ОУН(Б), УПА, «Чорные Гайдамаки».

Kovalchuk Ivan (Zhytomyr)

Candidate of Historical Sciences (Ph.D.), assistant professor of the Department of Ukrainian History at the Zhytomyr Ivan Franko State University.

An action of UPA on January, 12, 1945 in district center of Gorodnitsia of Zhitomir area (historiography and spring aspect).

Previous activity – till 1945 of OUN(B) in Gorodnitsky district is briefly described in the article. It is noted that in this district the entry of Bandera network to leading organizations in Rivne region caused considerable intensity of activity of UPA. It was determined that the existing historiography and source base about the attack of UPA on January 12, 1945 at Gorodnitsia contains different facts about that event and all of them are also used. Based on previously unpublished documents the existing problem was solved to some extent.

Key words: The fighter battalion (VB), «Chorni Haidamaky», the Gorodnitsia, KP(b)U, Karpenko», NKBS, NKDB, OUN(B), UPA.